

VÁCLAV HAVEL

Globálfasírt

A véletlen akaratából nemrég olyan napot éltem át, amely ismét arra kényszerített, hogy eltöprengjek az úgynevezett globalizáció témakörén, illetve a jelenkori civilizációs fejlődés egészén s a hozzá kapcsolódó különféle veszélyeken.

I

Délután egy szupermarketben vásároltam. Nagy volt, mint egy pályaudvar; kicsit bolyongtam benne, s mint mindig, most is elámultam az élelmiszerek sokféleségén és mérhetetlen mennyiségén, amivel észrevétlenül is arra kényszerítik az embert, hogy jóval többet vásároljon, mint amennyit akart. Természetesen én is megadtam magam: noha eredetileg csak egy kiló almáért tértem be, mégis megrakott kocsival távoztam. Egy kis csomagocskát azonban, amely már a bevásárlókocsimban volt, végül mégsem vittem el. Amolyan félkész termék volt: ízesített őrlött hús, amelyet elég megsütni, s máris kész a fasírozott. A húsféleségeknél ácsorgó idősebb eladó ugyanis felismert, s azt tanácsolta, hogy ne vegyem meg. Nem is náluk készül – mondta –, hanem isten tudja, honnan szállítják hozzájuk (és nyilván az egész áruházláncba), s ki tudja, mi mindent örölte bele. A húst, leginkább talán e derék ember iránti udvariaságból, visszatettem a polcra, s megkérdeztem, hol van ebben a városban egy igazi hentesüzlet, ahol a szemem láttára darálják le, amit szeretnék. Az úr egy összeesküvő tekintetével nézett szét, majd halkán ennyit mondott: „Leradíroztak bennünket.” Valaha tehát bizonyára hentes volt, aki kissé megalázónak érezhette, hogy öreg napjaira olyan termékekkel megrakott pult mögött kell ácsorognia, amelyeknek elkészítésében nem vett részt.

„...gazdasági szempontból talán előnyösebb, ha a termelés és az árusítás javarészt a nagy nemzetközi szervezetek védőszárnyai alatt összpontosul, amelyeknek pénzük és úgynevezett know-how-juk is van. Csakhogy más szempontok is léteznek.”

Ezek az élelmiszer-áruházak lassan és észrevétlenül kiszorítják az apró boltok és árudák jelentős részét a falvakból és a városokból. Kizárólag gazdasági szempontból talán előnyösebb, ha a termelés és az árusítás javarészt a nagy nemzetközi szervezetek védőszárnyai alatt összpontosul, amelyeknek pénzük és úgynevezett know-how-juk is van. Csakhogy más szempontok is léteznek. Ugyanolyan fontosak, sőt talán fontosabbak az előbbinél.

Az utcákon és a sarkokon, a falvak és a városok piacterein található kis üzletek mindig a társadalmi élet afféle kicsi központjai voltak. Ide jártak a szomszédok, akik egymást és az eladót is ismerték, általában váltottak pár szót, s így ezek a boltocskák is egyfajta viszonylagos társadalmi stabilitás megtettesítői voltak. Azáltal ugyanis, hogy elősegítették a megnevezhető és megismerhető emberi közösségek fenntartását, részeivé váltak valaminek, amit röviden társadalmi önkontrollnak neveznék. Minél erősebb ez az önkontroll, a társadalom annál nyilvánvalóbb módon képes megőrizni az emberi együttélés bizonyos elemi nor-

máit, s annál kevésbé kényszerül arra, hogy ezeket a normákat sorozatban gyártott törvényekbe és előírásokba préselje, amelyeket végül már csak a szakemberek ismernek, s amelyek ezért semmire sem jelentenek biztosítékot. Nem állítom, hogy pont a kisvállalkozások felszámolása idézi elő az elidegenedést s ezáltal az agresszivitás és a bűnözés terjedését. Azt állítom csupán, hogy ez a felszámolás szerves része a mindent átható uniformizálásnak és elszemélytelenedésnek, s hogy ez a fejlődési irány egyértelműen káros az emberek erkölcsi világára, nem egy esetben pedig új bűnözési formák kialakulásához vezet.

Egyébként röviddel a supermarketben tett látogatásom után Los Angeles-i barátnőmmel beszélgettem, aki most mondta el először, hogyan halt meg a férje: egy fiatalember lőtte le egy mellettük elhaladó autóból. Csak meg akarta mutatni a barátainak, hogy nem fél. Merészelt volna-e ilyesmit tenni, ha nem rejtette volna el őt a modern nagyváros anonimitása?

Bolygónk egyre több lakója él városokban, a városok gigantikus agglomerációkká nőnek, s ez óhatatlanul kihát az élet minden területére, legyen szó akár a település tömeg- vagy közösségi jellegéről, az urbanisztikai szerkezetről vagy a fogyasztástól a szórakozásig mindenre kiterjedő tömeges szervezethez. Az ember pedig civilizációs névtelenségbe, végül pedig egzisztenciális magányba süllyed.

II

A marxizmus és a kommunizmus számos tekintetben az újkori civilizáció szélsőséges megnyilvánulása, pontosabban néhány vonásának eltúlzása volt: a világot és az emberi létezést kizárólag racionális és mate-

riális szempontból vizsgálta, határtalanul hitt az úgynevezett általános törvényszerűségeket s főleg azon képességünkben, hogy e törvényszerűségeket fel tudjuk tárni, s így végső soron mindent meg tudunk érteni. Az a sziklaszilárd és gögös meggyőződés vezérelte, hogy az igazság egyedüli birtokosaként kizárólagos joga van arra, hogy mindenkinek az életét megszerveze. Ez a kényelmes alapállás csábítást és kísértést jelentett, s volt idő, amikor számos kiváló és tehetséges ember engedett e csábításnak, köztük az avantgárd építészek több nemzedéke is. Sokan közülük, a modernizmusba vagy magába a kommunizmusba vetett hitüktől vezérelve egy téveszme áldozataivá váltak: azt hitték, tudják, miként lehet az építészeti révén segítséget nyújtani az emberiségnek az élet racionális, előnyös és igazságos megszervezéséhez.

Tévesen úgy gondolták, hogy az lesz a legcélszerűbb s az életminőség szempontjából is a legjobb megoldás, ha az emberi települések különböző funkcióit elkülönítik egymástól. Kezdetét vette tehát a lakás és a munkahely, a bevásárlás és a szórakozás, a zöldövezet és az ipar szétválasztása. Létrejötték a zöldövezetek, a sporttelepek, a lakóhelyi és ipari övezetek, az üzletközpontok, a hivatali élet központjai, a vendéglátó- és szórakoztatóipari negyedek, a kulturális központok s végül a multicentrumok.

„...az emberek ott élnek legszívesebben, s ott jönnek ki legjobban egymással, ahol egyetlen napszakban sincs halotti csend, ahol a település különböző funkciói nincsenek egymástól szigorúan elválasztva...”

A fentebb vázolt építészeti gondolkodásmód különböző, esetenként kedvező, esetenként borzalmas következményeit állandóan itt látom magam körül, legyen szó akár a reménytelenül komor lakótelepekről, amelyeket a kommunizmus hagyott ránk, akár a sorjázó supermarketekről, amelyeket a kapitalizmus alakított ki hazámban, s amelyek hatalmas raktáraikkal és parkolóikkal befurakszanak a még szabadon hagyott tájba, s közben pazarló módon tönkreteszik a termőföldet, sztyeppéhez teszik hasonlónak.

Szeretném, ha pontosan értenének: nem állítom, hogy ezekért a beavatkozásokért kizárólag a modern építészek felelősek. Ez itt a mi civilizációnk, a modern – ha úgy tetszik, újkori – világszemlélet terméke, az emberi gög és az egysíkú célszerűség vagy gazdaságosság kifejeződése, civilizációnk materialisztikus jellegének a következménye. Az avantgárd és modern építészek koruk igényeinek tesznek eleget, hozzátartoznak korukhoz, elsajátítják annak gondolkodásmódját, kényszerűségből vagy önként teljesíteni akarják elvárásait, s ezért így vagy úgy továbbgondolják, to-

vábbfejlesztik azokat.

S lám, kiismerhetetlensége révén maga az élet bizonyítja be, hogy – miként én is vallom – a napjainkban követett út mennyire nem egyértelmű: egyszer csak kiderül, hogy az emberek ott élnek legszívesebben, s ott jönnek ki legjobban egymással, ahol egyetlen napszakban sincs halotti csend, ahol a település különböző funkciói nincsenek egymástól szigorúan elválasztva, hanem ennek az ellenkezője érvényesül – változatos s olykor meglepő módon pont az élet kapcsolja össze ezeket a funkciókat, s ezáltal

olyan utcák és utcácskák kialakulására ad lehetőséget, amelyekben lakások és irodák, az üzletek és éttermek váltakoznak egymással, vagy olyasmi jön létre, ami a természet és az emberi település közti egyértelmű határvonalat még őrző faluközösség emlékéét idézi.

III

A körülmények egybeesése folytán aznap, amikor a szupermarketben nem vettem meg az örölt húst és Los Angeles-i barátnőmmel beszéltem, a feleségem társaságában este egy nagyon jó cseh film ősbemutatójára mentem egy újonnan épült prágai multiplexbe. Fél órával a vetítés kezdete előtt érkeztünk a helyszínre, a filmet mégis lekéstük. Egy mozik és éttermek sokaságából kialakított hatalmas labirintusban találtuk ugyanis magunkat, amelyben igazán nehéz volt tájékozódni. Tulajdonképpen már a kezdet kezdetén elvesztettük egymást, mivel az a bizonyos, urak számára fenntartott helyiség e sokarcú épület egészen más sarkában volt, mint az, amelyik a hölgyeket szolgálta. Hosszú keresgélés után mindketten megtaláltuk azt a bizonyos helyiséget, csak hogy elfeledkeztünk arról, ami a mesékben szokás: nem jelöltük meg a nyomunkat borsószemekkel, hogy visszataláljunk egymáshoz, aztán pedig együtt eljussunk a moziterembe. A kérdezősködés feleslegesnek bizo-

nyult, mert az alkalmazottak sem tudtak tanácsot adni. Körülményes keresgélés vette kezdetét, mígnem valaki az egyik étterembe irányított bennünket, ahol ugyan képesnek bizonyultak belépőjegyünk kezelésére, de arra a kérdésre, hogy merre van a mozink, ők sem tudtak válaszolni.

Bevallom, egyre dühösebb lettem az épületre, a tervezőjére és a multiplexek kiagyalóira. S miközben forrt bennem a méreg, az jutott az eszembe, hogy amikor a városokban és a falvakban a kis boltokhoz hasonlóan felszámolják a különböző közösségek társadalmi metszéspontját jelentő helyi mozikat – s a nagyvárosok személytelen multiplexeire cserélik azokat –, az végső soron nem más, mint újabb durva és meglehetősen pusztító hatású beavatkozás a társadalomnak mint organizmusnak az életébe. Hogyha továbbra is következetesen ez az irányzat érvényesülne, akkor egy szép napon a Cseh Köztársaság összes moziját egy mega-hiper-szuper multiplexnek kéne felváltania. Valakinek ez persze rendkívül előnyös lenne: már nem kellene a filmtekercseket az országban szétszállítania – elég lenne az egyik helyiségből a másikba vinni, s még számos más dolgon is takarékoskodhatna. Ismét azt látjuk tehát, hogy ha kizárólag a gazdasági szempontokat vesszük figyelembe, akkor ez a

„...képzeld el, hogy egy tízmilliós országban az összes polgárt egyetlen gigantikus multiplex várja, ahol ráadásul örökké ugyanazt a véget nem érő sorozatot vetítik, s a szerzők is mindig ugyanazok – s van még egy gigantikus hipermarket, egy gigantikus sporttelep és egy hatalmas ipari övezet, ahol az ország egész ipara összpontosul. Energiaellátásukról egyetlenegy óriásira növesztett atomerőmű gondoskodik.”

megoldás nagy előnyökkel járna, mármint annak, aki effajta mozi üzemeltetne. Ugyanakkor viszont nagy szerencsétlenséget jelentene, s nem csupán a nézők számára, akiknek sok-sok kilométert kellene megtenniük egy-egy esti mozilátogatás kedvéért. Mindenekelőtt az egyes közösségeket és régiókat sújtaná, életükből ugyanis újabb olyan tényező tűnne el, amely sajátos arculatuk egyik alapvető összetevője, emellett pedig a társadalom erkölcsi önkontrolljának az ösztönzője.

Talán még nyilvánvalóbb lesz, hogy mire gondolok, ha ezt a komor látomást kiterjesztem: képzeljük el, hogy egy tízmilliós országban az összes polgárt egyetlen gigantikus multiplex várja, ahol ráadásul örökké ugyanazt a véget nem érő sorozatot vetítik, s a szerzők is mindig ugyanazok – s van még egy gigantikus hipermarket, egy gigantikus sporttelep és egy hatalmas ipari övezet, ahol az ország egész ipara összpontosul. Energiaellátásukról egyetlen óriásira növesztett atomerőmű gondoskodik. Ebben a célszerűen és racionálisan megszervezett országban mi sem természetesebb, mint hogy az összes lap is egyetlen tulajdonos kezében van, aki maga dönti el, hogy e tízmillió ember mit tudhat a világról, s mit nem.

Mit jelent valójában egy ilyen mértékű központosítás?

Lényegében véve totalitást. S amikor számtalanszor hangsúlyoztam, hogy a kommunizmust a jelenkori civilizáció kegyetlen karikatúrájának tartom, akkor többek között arra is gondoltam, hogy a kommunista típusú politikai és gazdasági diktatúra afféle görbe tükre csupán annak a jelenkori civilizációnak, amely lényegéből fakadóan egyfajta észrevétlen, rejtett és jól álcázott diktatúra felé tart. Nevezhetjük ezt a kartellek diktatúrájának, a reklám, a fogyasztás, a nyereség vagy a korporációk egyeduralmának vagy bárminek. Mindenképp ugyanarról a centralizációs tendenciáról van szó, vagyis a hatalomösszpontosításról, a monopolizációról, a mindenre kiterjedő egységesítésről, még ha a végtelen sokszínűség palástja leplezi is az egészet.

A központosított világ groteszk vízióját egy ország határai között keltettem életre. A gondolataimat ihlető folyamat azonban nem egy konkrét országhoz kapcsol-

ódik, s végképp független az etnikai hovatartozástól.

Hogyha például a világ legnagyobb autógyárai egyesítik a vagyonukat, aligha fog bárkit is érdekelni, hogy egy adott cég melyik országban jött létre. Képzeljük el, mi fog történni, ha egyszer majd kivétel nélkül egyesülnek, s egyetlen autógyár lesz az egész világon! Lehetséges, hogy ez nemcsak a tulajdonosok, de ügyfeleik számára is roppant előnyösnek fog bizonyulni. De vajon az emberiségnek javára válik-e egy ilyen lépés? Jó-e, ha egy ilyen közkedvelt közlekedési eszköz gyártása egyetlen társaság, mi több: egyetlen ember kezében összpontosul? Nem vezethet-e a gazdasági hatalom ilyen nagyfokú koncentrációja földünk kormányainak és lakóinak a zsarolásához? S lényegét tekintve nem jelentene-e újabb brutális támadást az emberi faj sokszínűsége ellen, olyan támadást, amelyet nem az eredendő, hanem egy központilag mani-

„Az Európai Unió általánosan elfogadott és jóváhagyott céljai közé tartozik, hogy a bruttó nemzeti össztermék tekintetében utolérje és megelőzze az Egyesült Államokat. Az állandó mozgás, növekedés, változás, haladás és fejlődés eszméje kezdettől fogva vezérelve az euroatlanti civilizációnak. Mindazonáltal bátorkodom leszögezni, hogy az élet minőségét nem lehet kizárólag mennyiségi jellegű gazdasági mutatókkal kifejezni.”

pulált sokszínűség zászlájával lepleznének? S végül nem idézné-e elő mindez épp azt a veszélyt, amelyről beszélek, tudniillik az élet további uniformizálásának, az emberi természet elnyomásának s végül a felelősségtudat folytatódó gyengülésének a veszélyét?

Véleményem szerint minden központosítás veszedelmes. S attól tartok, ha civilizációnkban, a ma élő emberekben nem újul

meg gyökeresen a felelősségtudat, akkor a legtökéletesebb monopóliumellenes törvény és a gazdasági élet legalaposabb szabályozása sem lesz elegendő ahhoz, hogy ennek a rejtett civilizációs fejlődési irány-
nak egyszer s mindenkorra gátat vessen.

IV

Az Európai Unió általánosan elfogadott és jóváhagyott céljai közé tartozik, hogy a bruttó nemzeti össztermék tekintetében utolérje és megelőzze az Egyesült Államokat. Az állandó mozgás, növekedés, változás, haladás és fejlődés eszméje kezdettől fogva vezérelve az euroatlanti civilizációnak. Az újkori tudomány és technika bámulatos fejlődése csupán ennek az ősrégi – lényegét tekintve talán keresztény – ideának a modern változata.

Mindazonáltal bátorkodom leszögezni, hogy a nyugati kormányok nyílt vagy rejtett technokratizmusa

fölöttébb kétértelmű s ezért veszedelmes jelenség. Megtörténhet, hogy minden mutató tökéletes és nagyszerű lesz, miközben fejlett világunkban szinte lehetetlen lesz élni. Az élet minőségét ugyanis nem lehet kizárólag mennyiségi jellegű gazdasági mutatókkal kifejezni. Előfordulhat, hogy valaki közülünk olyan országban fog élni, ahol szédületes ütemben nő a bruttó nemzeti össztermék, ahol minden virágzik, a szupermarketek zsúfolásig tele vannak áruval, az országutakat elárasztják a kamionok, az energia egyre olcsóbb, egyre többet építenek, az ipari övezetek száma egyre nő, a multiplexek mind nagyobbak, és mindenünnen szuggesztív reklámokkal ostromolnak bennünket – s közben minden érdektelen lesz és sivár, üres és lélektelen, csúnya és színlelt sokfélesége dacára is végtelemül egyforma. Az emberek pedig egyre idegesebbek, csalódottabbak, magányosabbak és szomorúbbak lesznek.

Nincs a kezemben semmiféle útmutatás arra, miképp lehet földünkön széppé, mindenki számára vonzóvá tenni az életet. Annyit tudok csupán, hogy megbocsáthatatlanul felfuvalkodott az, aki azt hiszi, hogy kezében van ez az eszköz, s az nem más, mint a gazdasági mutatók mechanikus és tételesen kimutatható növekedése.

V

Emberek milliói élnek a világon, akik örülnének, ha hetente legalább egyszer vehetnének maguknak egy „globálfasírtot” valamelyik szupermarketben, és olyanok, akik valahol a sárban tengődnek, s legfeljebb álmodhatnak arról, hogy van lakásuk – legyen az bár a létező legrosszabb panelházban a kommunizmus örökségeként ránk maradt valamelyik lakótelepen. S alighanem szer-

fölött boldogok lennének, ha legalább egyszer az életben jegyük volna egy multiplexbe. Sokszor találkoztam, beszélgettem ilyen emberekkel.

Természetesen üdvözlöm és támogatom, ha a fejlett világból találmányokat, műszaki berendezéseket, árut és tőkét küldenek földünk kevésbé fejlett régióiba – de csak akkor, ha ezzel valóban az emberek szükségleteit elégítik ki, s nem kétes hírű vezetők zsebeit tömik tele. Félek azonban attól, hogy közben azokat az ellentmondásokat is exportáljuk, amelyeket civilizációnk rejt magában. Gyakori jelenség ugyanis, hogy más térségekben és más körülmények között éppen a mi euroatlanti kiváltságaink, szokásaink, szabályaink és elképzeléseink exportja idéz elő – közvetve vagy közvetlenül – súlyos problémákat. S ha ezek összeadódnak, előbb vagy utóbb planetáris katasztrófához vezethetnek.

Nemcsak emiatt, de emiatt is, az eddigieknél nagyobb figyelmet kellene fordítanunk ezekre a gondokra.

G. Kovács László fordítása